Е. М. Балашов

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІДРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті автор характеризує поняття самореалізації та псевдосамореалізації особистості. Підкреслюється важливість розвитку творчого потенціалу студентів як важливого чинника їх самореалізації.

The author defines the concept self-realization and pseudo-self-realization of the personality. The importance of developing creative potential of students as an important factor of their self-realization has been emphasized in the article.

Вивчення питання самореалізації людини має досить довгу традицію в європейській науці. Проблематика самореалізації у писемній формі з'явилася у роздумах стародавніх філософів. І хоч у працях того часу не присутній такий термін, зацікавлення розвитком потенційних здібностей людини було центральним у працях Сократа, епікурейців, Сенеки та ін.. Аристотель розглядав самоздійснення духовних і фізичних здібностей людини як мету її життя. Положення, що стосуються самореалізації особи і висловлені мислителями античності (Сократом, Платоном), одержали подальший розвиток у працях І. Канта, Г. Гегеля, Г. Сковороди, Л. Альберті, М. Бернштейна, І. Пригожина [7, 1]. Більшість з них завданням самореалізації вважають "пошук себе", інша частина виходить з того, що людина повинна створити, зробити себе. Проте лише в XIX ст. самореалізація стала дослідницькою категорією і предметом студій філософів, а потім психологів і педагогів.

У межах психологічних наукових шкіл проблема самореалізації розглядається на загал у контексті ширшої теорії. Відомо позиції фрейдистів, постфрейдистів. Самореалізація ними пояснюється як процес рівнозначний процесу дій. Вона є однією з атрибутів вияву активності та становить несвідомий мотив.

© *Е.М. Балашов, 2007*

Зигмунд Фрейд був одним із перших, хто помітив потребу в самореалізації особи в її домінантних інстинктах. Самореалізація, згідно з З. Фрейдом, локалізується у несвідомому шарі людської психіки і виявляється в "прагненні до задоволення", властивому людині з народження [13, 23-45].

Характеристиці потреби в самореалізації свою увагу приділяв Еріх Фромм. Лиш незалежний, чесний, люблячий, творчий і працьовитий тип характеру філософ розглядає як продуктивний. Саме особистість, яка володіє спонтанною творчістю і одночасно прагне до любові й творчої праці, здатна до самовираження і самореалізації – вищої потреби [13, 37-52].

Е. Фромм пов'язує самореалізацію з потребами людини в ідентизації і цілісності. Самореалізація досягається індивідом за допомогою системи орієнтацій, що виробляється ним, в спілкуванні з іншими людьми. Ідентизація і є те „відчуття", яке дозволяє індивіду з повною впевненістю сказати про себе як про „Я". Потреба в самореалізації, за Е. Фроммом, є екзистенціальна потреба – психічний стан, вічний і незмінний в своїй основі. Соціальні умови здатні змінити лише способи її задоволення: вона може знайти вихід у творчості і в руйнуванні, в любові і в злочині і т. д. [12, 28]. Таким чином, Е. Фромм (а разом з ним і більшість неофрейдистів та гуманістів) визнають, що розвиток психіки має соціальну природу [10, 2-8].

Проблематикою самореалізації займаються представники багатьох наук. Серед сучасних науковців формується думка, щоб перебороти дотогочасну практику і підняти спробу цілісного, т. зв. холістичного підходу до проблеми. Суть цього підходу полягає у вивченні світу з філософської точки зору як результат творчої еволюції, що спрямовується нематеріальним „чинником цілісності" [7, 5].

Одним із головних представників цього напрямку є Абрахам Маслоу. Він здійснив синтез різних теоретичних напрямків у філософії, соціології, психології, у яких головним предметом досліджень було явище самореалізації. А. Маслоу запропонував оригінальну концепцію розуміння і дослідження самореалізації. Ця концепція спирається як на теоретичні студії, так і на інтуїцію, і на багатий дослідницький досвід автора. Він намагається уникати наукових схем. Тому його статті і деякі книги, написані більш літературною мовою, аніж науковою, стали спочатку популярними в США, а потім і в Європі. Маслоу мав намір руйнувати мости між сцієнтичною психологією, що досліджує психічні явища як природничі науки, та

інтуїтивними відчуттями містиків Сходу, митців і т. зв. звичайних людей. Цю свою теорію назвав психологією ставання повною людиною, психологією самореалізації і любові. З точки зору А. Маслоу, кожна особа володіє вродженим наміром до самореалізації – максимального розкриття здібностей і задатків. От чому, на нашу думку, формувати „найвищу людську потребу" потрібно від першого усвідомлення своєї значимості [8, 8-12].

У роботах С. Рубінштейна, А. Ковальова, Л. Рувінського, Л. Когана самореалізація розглядається як складний процес взаємодії двох сторін – соціальним змістом особистості та індивідуальною формою освоєння і реалізації цього змісту. Необхідною умовою самореалізації є свобода людини. У цьому процесі вона переборює суперечність між необхідністю та свободою. Свобода стає змістом необхідності [9, 4-14].

Окремий вимір проблеми самореалізації виникає з аналізу праць французької критичної школи у філософії. Самореалізація в понятті Г. Маркузе є психологічним механізмом, що регулює процес творення себе на базі відкриття і творення культури. Людина дорастає у світі цінностей якоїсь культури, є в неї зануреною і одночасно підіймає невпинні спроби переборення цього усвідомленого оточення культурою через творчий акт, скерований в майбутнє. У результаті відкриття себе в культурі і зазначення власного знаку цей автор називає самореалізацію.

Вбачається, що проблема самореалізації була особливим предметом студій в гуманістичній психології. Вона з'явилася в 50-х роках у США як своєрідна відповідь вразливих психологів на домінуюче в науці механічне бачення людської особи. Гуманісти нав'язали до ідеї людини як вільної істоти, мислячої, наділеної гідністю, творчої і люблячої себе та інших.

У гуманістичній психології проблема самореалізації розглянута у різних теоретичних перспективах. Її пов'язують із системою цінностей людини. Гуманістичні психологи прийняли тези філософів про справжню сутність людей, що самореалізуються, і спробували окреслити властивості цього психічного явища та його умов. Шукали чинники, що спонукають чи гальмують самореалізацію, а також запропонували різну терапевтичну техніку, яка полегшує людям прямування до осягнення стану виконання чи визволяє їх творчі можливості.

Вивчення поняття „самореалізація" не можливе без з'ясування суті терміну „самоактуалізація". Самоактуалізацію ви-

вчав А. Маслоу, і вона є синонімічною термінам „інтеграція", суть якої вивчав З. Фрейд, „індивідуалізація" (досліджував К. Юнг), „компенсація" (вивчав А. Адлер), „персоналізація", „особистісне зростання" (опрацював К. Роджерс). Самореалізація позначає стійкі позитивні зміни в особистості, реалізацію її природного потенціалу. Цей підхід є центральним в усіх основних напрямках практичної психології: глибинному (З. Фрейд, А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг, Е. Берн та ін.); біхевіористичному (Д. Уотсон, Б. Скіннер, А. Еолліс та ін.); гуманістичному (К. Роджерс, В. Франкл, Д. Морено, А. Маслоу, Дж. Олпорт, Р. Мей та ін.) [3, 2].

В останні роки зацікавлення проблематикою, пов'язаною із процесом самореалізації, постійно зростає. Один із нових та перспективних напрямків психолого-педагогічних наук – теорію самопрезентації – досліджує кандидат психологічних наук Наталія Корчакова. Її дисертаційна робота була виконана на тему „Психологічні особливості особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці". Концепція самопрезентації є однією із основоположних при розкритті сутності самореалізації. У дослідженні Н. Корчакової проаналізовано теоретичні підходи до розуміння самопрезентації, узагальнено результати її вікових аспектів, експериментально вивчено особливості соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку у сфері самопрезентації [6, 4-9].

Підсумовуючи, зазначимо що самореалізація є складним соціально-психологічним феноменом, який обумовлює своєрідність поведінки людини у ситуаціях публічного характеру. Цей механізм стимулюється дією багатьох мотиваційних джерел, впливаючи як на процес налагодження міжособистісної взаємодії, так і на формування самоідентичності. Як форма особистісного самовияву, самореалізація заслуговує на постійну увагу з боку педагогів та психологів. Тому розгортання теоретичних і експериментальних досліджень проблеми, яке відбулося протягом XX століття, є позитивним явищем. Активізація досліджень дозволила розкрити сутність явища, сформулювати визначення цього поняття та виокремити його з супутніх феноменів, проаналізувати мотиваційні основи цього явища, вивчити вплив різноманітних особистісних та ситуативних чинників на самореалізацію.

Філософія дала кілька імпульсів у розгляді проблематики самореалізації. Вона визнала самореалізацію за психологічне протиставлення страху і життя щодо смерті, тобто її можна

розуміти як антитанатоціний механізм. Філософи розглядають у самореалізації елемент сенсу суспільної активності людини, своєрідного почуття закорінення в матеріальному світі. Самореалізація є зусиллям духовної сторони людини, призвичаєної матерії світу, в якому закоренілий, і є процесом спіритуалізації матерії коло цієї особи [5, 31-43]. Вищезазначені пункти бачення проблеми самореалізації перейняли також психологія і педагогіка.

Під самореалізацією Роман Зобов та В'ячеслав Келасьєв розуміють найновіше розкриття здібностей, талантів, потенційних здібностей та можливостей особи, що здійснюються шляхом включення її в соціальну структуру. Процеси самореалізації людини розкриваються під впливом різних чинників у різноманітних сферах життєдіяльності та на різних етапах її життєвого шляху, практично не зупиняючись протягом усього життя [4, 80-99].

Самореалізація є терміном, який також вказує на власну участь у визволенні певної форми активності. Від вищезгаданих відрізняється тим, що одночасно стосується двох дійсностей: того, чим особа розпоряджається як джерелом потенційних здібностей і життєвого досвіду, і того, що є суб'єктивною шкалою оцінки, мірою осягнення результатів дій [7, 2-5].

Самореалізація – це процес актуалізації потенційних здібностей людини і осягнення в руслі цього процесу почуття щастя. Цей процес може виникати у предметному світі і винятково на ґрунті психічного життя, може бути пов'язаним з кристалізацією цінностей чи з покликом до існування нових якостей, може бути почуттям задоволення від життя як цілісності дій (близьким є ідеал щастя) чи перервою на хвилі щастя протягом некорисних суб'єкту дій [1, 24-46].

Самореалізація є процесом суб'єктивного відчуття задоволення від власної діяльності, яка становить вираз найглибших прагнень людини і потрапляє в її потенційні творчі здібності. Кожна людина розпоряджається такими засобами, але не кожний здібний їх відкрити і видобути з себе. Якщо, однак, такі заходи їй вдаються, можна говорити про існування процесу самореалізації.

У філософських і психологічних теоріях самореалізація окреслюється як процес і як умова його виникнення. Підкреслюється двополюсне забезпечення процесу самореалізації. З однієї сторони вона має індивідуальний вимір. Людина, повна духовних сил, є суб'єктом самореалізації. Але підкреслю-

ється ще друга умова, що самореалізується повністю лише той, хто чинить добро іншим, і це добро є самореалізацією. Самореалізація не відбувається в аксіологічній порожнечі. Завжди є пов'язана з утворенням цінності, з діями, що відбуваються серед цінностей, і діями, якими є цінності. Будучи пов'язаною з цінностями, має відношення до освіти (виховання).

Педагоги-гуманісти, натхненні філософськими і психологічними теоріями, самореалізацію найчастіше пояснюють як одну із цілей в процесі виховання молодого покоління і розвитку особистості. Вони досліджують результативність різних методів і засобів виховання, які б зробили можливим досягнення такої мети. В емпіричній педагогіці інколи реалізовували дослідження над зв'язками між стилем виховання і шансом на самореалізацію та над зв'язками між вихователем і вихованцем, які самі в собі можуть бути джерелом самореалізації. Визволяючи потенційні здібності виховання, педагог сам реалізується в ході цієї діяльності.

У педагогіці самореалізація розуміється як мета виховання і освіченості, як певна властивість людини, завдяки якій вона осягає почуття щастя, виконання своїх мрій, здібностей, відчуває радість існування в світі.

З огляду на стосунки того, що реальне, до того, що лише відображене, можна говорити про два психічні процеси: правдива самореалізація і псевдосамореалізація. Правдива самореалізація виступає, коли людина актуалізуючи потенційні здібності, пов'язує її з ідеєю творіння добра. Псевдосамореалізація окреслює використання здібностей для творіння зла. Це зло може виникати прямо з наміру людини – він щось робить для того, щоб кривдити інших – або випливає з неадекватної оцінки себе. Псевдосамореалізація тут пояснюється як дорога до будови позиції, суспільного престижу коштом інших, будівництво собі „пам'ятника" на руїнах почуттів, думок інших осіб [2, 7-11].

Правдива самореалізація є пов'язаною із творчістю, творенням, розширенням горизонту власної свідомості. Псевдосамореалізація руйнуюча для оточення і самої людини. Негативна форма самореалізації починає домінувати над правдивою у тих випадках, коли у людини ускладнені можливості реалізувати себе у позитивних формах. Ще Е. Фромм говорив, що у людині однаково представлені тенденції до творення і руйнування. Яка з цих тенденцій висунеться на перший план, залежить від умов, у яких знаходиться людина, а також від особливостей

його самосвідомості, ступеня розвитку чи нерозвиненості потреб. Звичайно, поняття правдивої самореалізації має на увазі, що людина працює з максимальним використанням своїх можливостей і здібностей та досягає при цьому успіху [11, 84-111].

Кожна людина має шанс на повну самореалізацію, але не усі можуть скористатись нею. Бар'єри самореалізації є не лише у зовнішньому світі, в якому перебуває особа, і який перетворюється, і з якого черпає складники власного розвитку. Ці бар'єри є, передусім, у самій людині. Крім єдності в її фізичній конституції, вона не є однорідною у психічному значенні.

Самореалізація – це усвідомлений виконавчо-результативний процес саморозвитку (самоосвіти, самовиховання, саморегуляції, самооцінки). Відбувається самореалізація як практичний, продуктивний процес вже на основі підготовчої, мобілізуючої роботи самоактуалізації, і ці тісно пов'язані внутрішні процеси є по суті цілісним зв'язком у процесі самобудівництва і саморозвитку особистості [5, 62-112].

Узагальнюючи зміст вищевикладеного, відзначимо, що теорія самореалізації не може сприйматися як завершена і систематизована концепція з причини відсутності розгорнутих результатів конкретних науково-психологічних досліджень. Разом із тим, відкриття феномену самореалізації підростаючої особистості – це нова сторінка педагогічної та психологічної науки насамперед тому, що людині у процесі її формування і виховання надається новий статус – незалежної, з високим творчим потенціалом особистості, яка, перш за все, має сподіватись на власні сили, розум, енергію. Така психологічна позиція особливо придатна для виховання здібних і обдарованих студентів. І керівники навчальних закладів, і викладачі ще не наважились зробити рішучий у вихованні крок, вже підготовлений вітчизняною і зарубіжною наукою – надати якомога більшої самостійності студентові (насамперед здібному, обдарованому) у виборі та реалізації улюбленої творчої справи, яка перебуває у площині його професійно-академічних інтересів і дозволяє йому найповніше самореалізуватися як особистості. Це означає активізувати найголовніші форми активності особи, починаючи ще із шкільного віку.

У той же час можна стверджувати, що велика кількість проблем, пов'язаних із самореалізацією, ще чекають свого вивчення. Заслуговують на увагу питання самореалізації та псевдосамореалізації, впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на

процес самореалізації. Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення процесу самореалізації студентів.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Психология и сознание личности. – М.: Мос. психолог. ин-тут, 1999. – 216 с.

2. Баришева О. І. Самовизначення та самореалізація як мотив участі старшокласників у гуртковій роботі. Автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 2001. – 20 с.

3. Долінська Ю. Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі його професійної підготовки. Автореф. дис. канд. психол. наук. – Н., 1992. – 20 с.

4. Зобов Р. А., Келасьев В. Н. Самореализация человека: введение в человекознание. – Учеб. Пособие. – СПб.: Санкт-Петербург, 2001. – 280 с.

5. Клепіков О. І., Кучерявий І. Т. Основи творчості особи: Навч. Посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 295 с.

6. Корчакова Н. В. Психологічні особливості особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці. Автореф. дис. канд. психол. наук. – І-Ф., 2004. – 20 с.

7. Левченко Л. С. Творча самореалізація старшокласників у науково-дослідницькій діяльності шкіл нового типу. Автореф. дис. канд. пед. наук. – Х., 1999. – 19 с.

8. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1998. – 479 с.

9. Онисюк О. А. Психологічні особливості особистісного розвитку молодшого школяра: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 21 с.

10. Фоменко А. Неофрейдистські концепції самореалізації особистості (історично-філософський аналіз). Автореф. дис. канд. філософських. наук. – К., 2001. – 19 с.

11. Фромм Э. Человек для себя: Исследования психологических проблем этики. – М., 1992. – 204 с.

12. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1990. – 231 с.

13. Цалюк В. А. Творчество: философский аспект проблемы. – М., 1989. – 118 с.